

A Brassói Lapok haladó hagyományairól

Emlékeztetni kívánok a hazai haladó hagyományok egyikére, a *Brassói Lapokra* (úgynevezett krajcáros újságja is volt *Népűjság* címen). Nem a monográfia tudományos felmérésének igényével, s csak az 1932. évtől kezdve: csupán a korjelenséget elemzem: hogyan nőtt ki a forradalmat érlelő korszak talajából, érde-meivel s természetesen korlátaival együtt.

Tanulságos volna a mai közönség elé tární egy bővebb szemelvényt a lap magas színvonalú publicisztikájából és riportázsából, amely — azonos hangvételű hazai és európai közleményekhez hasonlóan — annyi lendülettel és változatossággal íródott: bebizonyosodnék, hogy a múlt idézése nemcsak tanulságos, hanem igen érdekes. Elvégre a múlt a későbbi nemzedékek fiatalága.

De szemelvényeket illetőleg itt csak nyúl farknyi idézetekre van hely. Ezek mégis úgy hatnak, mint egy siettékben felvázolt történelmi riportregény részletei. S nem véletlen, hogy a részletekből összeáll a korszak freskója leglényegesebb mozzanataival. Ha korabeli, nem haladó szellemű lapokat nézünk át, az összkép elmosódott, s főképp nem rémlik fel történelem igazolta valóságunkban a jövő kontúrja.

*

Az ország és világ nyomora feketélik számtalan régi írás lapjairól, ez a főtéma az 1929—1933-as nagy világválság időszakában. Annyira, hogy a szörnyűségek bemutatása szinte közhellyé torzul. Íme néhány sor Gábor István *A barátom munkanélküli lett* című írásából, 1934. január 1-i kelettel:

„Ne olvassák el, magamnak írtam.

Ne olvassák el, nem panasznak írtam. nem is könyörgésnek, fájdalomnak írtam.

Csak a tollat emeltem, a papír fölé tettem s a többi szétömlött, mert fájdalom az egész. Beszélni is kár róla, senkisésem segít...”

S a cikk vége felé:

„Ezután már nem beszélgettünk, csak mentünk a járdán. Éjszaka van. A hajnai közel és az élet semerre.

Egy ember, aki meghal előttem és nem tudok segíteni rajta.

Negyvenmillió barátom sétál a világon szétzúzott fejjel az éjszakában a csillagok alatt.

Nem lehet rajtuk segíteni.”

Bizarr újságírói ötlet az 1932. május 7-i számban. Cím: *Egy haldokló iparág*. Alcím: *A zsebmetzők is panaszkodnak a gazdasági válságra*. Tartalom: egy nagy-hírű, történetesen szabadlábbon levő betörő panaszos nyilatkozata.

Cím 1932. június 29-én: *Adósortűzek Ruszinszkóban*.

Cím 1932. június 18-án: *Halálba marsoló rokkant brigád*. Tartalom: a jogokat követelő rokkant frontarcosok tüntetése Washingtonban.

„A hitleristák a társadalmi reakció előharcosai” — íme egy mondat az 1932. május 1-i cikkből. Ez az alaphangja a lapnak a fasizmussal szemben, még a hitlerizmus uralomra jutása előtt és a szélsőjobboldal bármely bel- és külföldi meg-

nyilatkozásával szemben. Az 1934. június 25-i számban Barta Lajos író *A bécsi csatatér — világcsatatér* címmel a bécsi munkásfelkelésről ír, az osztrák fasizmusról, amely a nemzetközi fasiszta előretörés egyik vetülete. „A két front között nem a két erőcsoport, de a bukás és keletkezés, az összeomlás és a születni készülő emberségi világformák gigászi feszültsége vet szikrát és lángot.“

A lap tudja, nemegyszer írja, hogy útban a második világháború. Egyetlen példa: 1935-ben, mikor Hitlerék a békeszerződés megszegésével bevezetik az általános hadkötelezettséget, az 1935. március 20-i számban, a lap a terjeszkedés irányát jósolgatja nagyjából, nem is rosszul: „...a Memel-vidék, a danzigi korridor és osztrák csatlakozás következik...“

*

A demokrácia elsorvadása a lap állandó témája. Az 1935. január 25-i vezércikk címe: *A rab világ álma*. A cikk kezdetén: „Egyre nagyobb politikai divat lett a demokráciát és liberalizmust szidni...“ A cikk végén: „...aki ma hal meg, rab világot hagy el, amelyről el sem tudja képzelni, hogy valaha szabad lehetne. De az lesz.“

A szovjetország hatalmas fejlődése, az ötéves tervek nemegyszer szerepelnek a lap hasábjain.

A belföldi választási csalások, urnalopások, a hatósági és a vasgárdista erőszakosságok, a feneketlen korrupció, egyszóval a burzsoá-földesúri rendszer minden csúfsága megmutatkozik a közölt cikkekben. S mindezzel szemben a munkásakciók, kommunista perek, a Constantinescu-Iasi tanár ellen indított monstré per és más hasonló perek, külföldi visszhangjukkal együtt — mindez hatalmas teret kap az újságban.

A népfronti összefogás az 1935—37-es években, az antifasiszta erőket tömörítő demokratikus arcvonal Hunyad megyei és mehedinti-i választási győzelme, a népfronti idők belföldi és nemzetközi akciói, a francia Népfront sikere, a Spanyol Köztársaság hősie háborúja — mindez nem csupán kellő „tálatásban“ s informatív anyagként jelentkezett a lapban, hanem határozott állásfoglalást jelentett a népfront mellett.

Országos távlatú és érdeklődésű volt a *BL*. Nem csupán a politikai, társadalmi és kulturális élet nemzetiségi arcvonalán hadakozott, nem zárkózott be a kisebbségi közélet sáncai közé. Híradásokban, átfogó írásokban lényegbeli tájékoztatást adott az egész ország életéről, s ugyanakkor állást is foglalt. A haladó szellem ápolásához tartozott, hogy nemcsak a haladó politikai mozgalmakat ismertette és támogatta (például népszerűsítette Petru Groza Ekésfrontját és a MADOSZ-t), hanem a demokratikus szellemet ápolta kulturális téren is. Bemutatta a román irodalmat és felkarolta a román és magyar értelmiségiek közeledését. Csak Szentimrei Jenő 1936. január 5-i cikkét említem egy ilyen jellegű írótalálkozó szükségességéről. Ez nemsokára széles keretben meg is valósult az 1937-es emlékezetes Vásárhelyi Találkozón.

A kisebbségi közéletben a lap a „hivatalos“ polgári Országos Magyar Párt kritikusa, lényegében egyik ellenlábasa volt.

*

Néhány szót a lap nemzetközi látóhatáráról is. Romain Rolland, Johannes Becher, Georges Duhamel, Ernst Glaeser, Erich Kästner s más világhírű nevek szerepeltek főleg a vasárnapi mellékletek hasábjain, hogy csak néhányat említsünk. S a széles kitekintés nemcsak az irodalomra vonatkozott. Érdekes most olvasni az 1932. október 24-i számban August Piccard, az első sztratoszférahajós cikkét *A kozmikus sugarak rejtélye* címmel. Írása végén az atomerő felhasználását jósolja meg: „A kozmikus jelenségek titkainak megfejtése nemcsak elvont tudomány, hanem a gyakorlati technika számára is haladást jelent: a jövő olcsó hajtóereje. Az atomok és molekulák szétrombolásából származó óriási energiákra gondolok, amelyek még kihasználatlanok...“

A képzőművészetről szóló cikkekben megtaláljuk Pablo Picasso méltatását is, akit a lap korunk legjelentősebb festőjének minősít.

*

De elég az idézetekből. Először azért, mert az efféle „bizonyítási eljárás” követelést igényelne. Hiszen idézetet kellene hoznunk e történelmi évek minden jelentősebb mozzanatával kapcsolatban. Másodsor, az olvasó talán már a fentiek után is álmélkodni, esetleg kételkedni kezd. Ejnye, hát ilyen derék sajtóorgánium volt ez, noha nem is pártlap? S hogyan működhetett éveken át a reakciós rendszer ismert sajtóviszonyai közepette?

A választ a két világháború közti Románia társadalmi-politikai életének ismeretében találjuk meg. Nem a fejlett polgári demokrácia országa voltunk, mint mondjuk Franciaország, ahol a munkásosztály kiharcolta a kommunista párt törvényes működését is. De nem is megszervezett fasiszta diktatúra, mint például Mussolini Olaszországa. Tipikus elmaradt európai ország voltunk, lényegében a polgári demokrácián innen, szívós feudális maradványoktól sem mentesen. A nemzetközi küzdőtéren jelen volt már az egyetlen proletárállam, de ezzel egyidőben fokozatosan törtne előre a fasiszta parancsuralmi országok. Ilyen bonyolult helyzetben objektív lehetséges, helyesebben törvényszerű volt olyan politikai csoportosulások, s ennél fogva lapok jelentkezése is, amelyek ha nem is maradéktalanul következetes harcosai a közelgő szocialista átalakulásnak, haladó szellemüknél fogva ezen út egyengetői közé számíthatók.

Nem szorul-e tisztázásra az annyiszor használt és többféleképp értelmezhető „haladó szellemű” jelző? Próbálkozzunk meg e fogalom pontosabb meghatározásával egy napilap esetében. Szerintem a meghatározás fő elemei: 1. Állásfoglalás a szocializmus útját segítő konkrét akciók mellett; 2. az állásfoglalás következetesége különböző szakterületeken, a bel- és külpolitikában, valamint kulturális kérdésekben; 3. az állásfoglalás következetessége időtartamban. Elvögre tömeghatást egy sajtóorgánium csak bizonyos hosszabb idejű munkával érhet el.

Természetesen nemcsak a *Brassói Lapok* és *Népújság* lapfeje alatt emelt szót a romániai magyar napisajtóban a haladó szellem. De a felsorolt kritériumok alapján indokoltnak tartom e lapok kiemelését.

*

Hogyan s miért tért rá a lap adott időben a haladó vonalra?

Először is a tömegek akaratából. A tömegek ez esetben mint *olvasók* jelentkeztek. Allítani merem, csupán az akkori köztudat alapján, hogy a *BL* krajcáros lapjával együtt főlényes helyzetet foglalt el a honi magyar napisajtóban. Tegyük hozzá, hogy a nagy példányszám a hirdetések dolgában is kényszerítő erővel hat kereskedőkre és gyárosokra. A tömegek radikalizálódása tette naggyá a lapot és biztosította erős egzisztenciális alapját is.

A lap tehát csak spontánul, a tömegvonzás nyomán vált baloldalivá? Nem. Az RKP a tömegek radikalizálódásának ezt a megnyilvánulási formáját is befolyása, irányítása alá tudta vonni. A *BL* nem volt pártlap. Burkoltan sem! Nem tartozott azok közé az újságok közé, amelyek irányítója — egy párttag vagy szimpatizáns nevével fedve — ténylegesen a párt. A lap egy független kistökés, Kahána Bernát tulajdona volt. A pártnak mégis nagy befolyása volt a lapnál, a szerkesztőségben és az adminisztrációs szervezetben működő párttagok és szimpatizánsok révén.

Valahogy antidialektikusnak vélném osztályozólag elemezni a lap munkáját, mondván, hogy ennyiben és ennyiben teljesítette haladó kötelességét, más pontokban pedig elmulasztotta. A lap lényegében annyit adott, amennyit a létező körülmények között és keletkezésének feltételei folytán adhatott. Amit a *Korunk* mint elméleti jellegű havi folyóirat teljesíteni tudott, vagyis marxizmust—leninizmust terjeszteni páratlan nehézségek közepette elvi következetességgel, az nagy példányszámú legális napilapban az akkori Románia elnyomó sajtóviszonyai folytán nem is lett volna lehetséges. Így is betiltották a *BL*-t 1936 őszén szinte negyedévre, s más alkalommal (kettőre emlékszem) egy-két napig nem tudott megjelenni. 1940-ben véglegesen megszüntették, noha a háború idején, az Antonescu-diktatúra alatt sem tiltottak be minden magyar nyelvű sajtókiadványt.

*

Mi volt tehát végeredményben ez az újság? Forma szerint polgári napilap, amelybe azonban behatoltak a párt előőrsei, tagjai, szimpatizánsai, útítársai és az olvasó tömegek segítségével a lap irányát lényegében haladóvá formálták. Ebből a helyzetből adódtak tagadhatatlan korlátai is. Hogy ezeket csak egy-két szóval

Kacsó Sándor

Kakassy Endre

Gábor István

Szentimrei Jenő

vázoljam: a lap nem állt ki a párt legalizálása mellett; nem támadta nyíltan a fennálló rendszer alapjait; főleg a „krajcáros” *Népújság* hasábjain engedelményeket tett a polgári társadalom jórészt elrontott tömegizlésének, és szociális riportok mellett bőségesen táltal szencziációs gyilkosságokat és bűnügyeket a világ minden részéből. Dehát az egész „irányvonal” visszatükrözte a küzdelmes, különböző erők eredőjeként alakuló, fejlődő társadalmi helyzetet s annak kihatását a legalitási lehetőségre. Azután, amilyen mértékben közeledett a második világháború és az ország nyílt fasizálása, úgy apadtak el a manőverezési lehetőségek. A lap radikalizmusa halványodott, de létét így sem tudta megmenteni.

Társadalmi törvényyszerűségeket igyekeztem elemezni, amelyek az ilyen természetű sajtóorgánium keletkezését, munkáját, sorsát meghatározták. Hogy éppen Brassóban alakult ki s ez alatt a lapfej alatt, abban személyi és más, inkább esetleges körülmények is közrejátszottak. Ezekkel behatóan a monografikus kutatás foglalkozhat. Csak röptében említek meg egy-két tényezőt. Például Brassónak volt a legjobb vasúti, tehát terjesztési összeköttetése a Székelyfölddel, amely a magyar lapolvasók jó részét jelentette. Azután: a szerkesztőségbe baloldali múltú — köztük a magyar kommuniben szerepelt — újságírók kerültek. Például Fűzi Bertalan, aki hosszabb ideig volt a lap kiváló főszerkesztője. Szerepet játszott az adminisztrációs vezetés jó szervezőkészsége is.

*

A rövid megemlékezés végén érzem, milyen nehéz az akkori drámai valóssággal felérő képet megrajzolni a korról s bár egy szerkesztőség életéről is.

Néhány kopott padlójú szobában fejlett érzékenységu idegközpont működött, igyekezett országba-világba kifejleszteni tapogatózását, érzékelní jelent és jövőt. A polgári körülmények közt élő újságíró különben is nehéz sorsú, fura szerzet. Átlát a hatalmasok álnok játékain, de kiáltására nem kél azonnal és erőteljesen hallható tömegvisszhang. Vagy legalábbis csak az idők múltával válik bizonyossággá, hogy ő is munkálta a jobb idők győzelmét. A *BL* szerkesztőségében, a szokott újságírói élceldések légkörében a történelem zegzugos útjait méregették, vélemények szegeződtek egymásnak, hiszen az alapjában haladó szellem keretein belül nem volt egyöntetű a magatartás. Éppen e forrongó, lázasan a jövő felé tapogatózó légkör érzékeltetése kívánna szerintem nemcsak s talán nem elsősorban monografikus részletezést, hanem inkább irodalmi ábrázolást. A szerkesztőség olyan kis emberi közösség és olyan társadalmi hatások celpontja, amely egyik legkinálkozóbb kerete a modern idők bemutatásának. Leginkább természetesen az értelmiségi magatartás és sorsvállalás szempontjából.

Az újságírók zömmel a párt útján és soraiban haladtak tovább a felszabadulás után. Akadtak a háború alatt megtántorodók, az ellenséghez átállók. Az adminisztrációs részleg (amely a polgári újságírás körülményei között viszonylag nagyszámú volt) soraiban is jócskán voltak és maradtak a párt mellett állók.

A szerkesztőség munkatársai közül már említettem Szentimrei Jenő, Fűzi Bertalan, Gábor István nevét. De belső munkatársként vagy külső cikkíró gyanánt az elvi tartású, kiváló tollú újságírók, írók egész sora dolgozott a lapnál. Hosszú ideig volt a lap főszerkesztője és sok — országszerte várt és méltó feltűnést keltő — vezércikkének szerzője Kacsó Sándor, aki radikális népi, népfronti irányban vezette a lapot. Nem szorul külön méltatásra Tomcsa Sándor munkássága sem, hasonlóképpen Salamon Ernőé. És írtak a lapnak — csakúgy „kapásból”, a teljesség igénye nélkül egészítem ki a névsort — Kovács György, Balogh Edgár, Szilágyi András, Bányai László, Méliusz József, Benamy Sándor, Szemlér Ferenc, Aszódy János, Tamás Gáspár, Kakassy Endre, Gárdos Sándor, Ruffy Péter, Halász Sándor, Korda István és mások. A romániai magyar tollforgatók közül nagyon sokan jelentek meg ezen a baloldalinak ismert szemleli szószéken.

Kömüves Géza

Titkos háború

A második világháború időben, a múlt esztendők sodrásában egyre távolodik tőlünk, ugyanakkor — ismereteinkben mind közelebb kerül hozzánk. Az utóbbi években jóval több, a nagy konflagrációval foglalkozó munka jelent meg, mint a háborút követő első évtizedben. Korunk még idegében érzi a második világháború szenvedéseit, a „sebhelyek“ fájnak, és akárcsak bizonyos nyomasztó emlékek, sohasem tűnnek el. A háború nemcsak azért került közelebb hozzánk, mert a dokumentum-kötetek tucatjai ellepik a könyvkereskedések polcait, hanem azért is, mert — főleg az utóbbi néhány évben — a nyugati könyvpiacra tóduló munkák is közelebb léptek a való történelemhez — nem úgy, mint a „hidegháborús években“ megjelent művek. Legtöbbjük éles vitákat robbant ki, vélemények és ellenvélemények heves összezapását idézi elő, és nemegyszer „válaszkötetek“ megjelenését provokálja ki. Ebben a könyvhalmazban természetesen helyet kaptak a hírszerzéssel foglalkozó dokumentumok is. A „termés“ ebben az ágban is bőséges. Így a továbbiakban csupán az utóbbi két-három évben megjelent, néhány olyan, a kémszervezetek történetével foglalkozó munkát vehetek bonckés alá, amelyek szokatlanul heves vitákat váltottak ki.

A hitlerista agresszió lerohanta országok titkosszolgálatai, amelyek 1940 nyarán Londonba költöztek, nehezen rendezték át soraikat. A lengyelek előbb Romániában, majd Franciaországban helyezkedtek el, azután Londonba kényszerültek; sém nélkül, sem a norvégoknak nem volt megfelelő számú rádiókezelőjük, a holland szolgálatot a semmiből kellett újjáépíteni, de Gaulle tábornok hasonló helyzetben volt, mert a Deuxième Bureau Vichyben maradt... A náci megszállása alá került országokban kibontakozó ellenállási mozgalom vezetői az 1914-es tapasztalatokra támaszkodva igyekeztek kiépíteni hírszerző hálózatukat. Ezeket a tapasztalatokat viszont régen túlhaladta az idő, műszaki lehetőségeik pedig messze elmaradtak a németek rendőrsége és kémelhárító hálózata által használt korszerű eszközök mögött.

Ez általános szabály alól egyetlen kivétel létezett: a csehszlovák hírszerzők tizenegyzakértőből álló csoportja már 1939. március 14-én délután, tehát egy nappal azelőtt, hogy Hitler csapatai bevonultak Prágába, Londonba repült, átmentette egész irattárát, így azonnal munkához láthatott. A csehszlovák hírszerző szolgálat nemcsak külföldi központokkal rendelkezett — Zürichben, Belgrádban, Hágában —, hanem Prágában és a náci által a fasiszta világtérképről letörölt Csehszlovák Köztársaság egész területén jól megszervezett ellenállási góccokat épített ki. A londoni csehszlovák hírszerző központ előnyére szolgált, hogy fenntarthatta kapcsolatait Paul Thümmellel, az Abwehr ügynökével, aki 1936 februárja óta együttműködött a csehszlovák kémszolgálattal, amelynek nyilvántartásában A—54 fedőnévvel szerepelt. Ez a Thümmel 1928 óta dolgozott a német titkosszolgálatnak. Híthű náci volt, mindaddig, amíg meg nem győződött róla, hogy a német fasizmus pusztulást zúdít a világra s főleg a német népre. Amikor 1936-ban felajánlotta szolgálatait a csehszlovák kémelhárító osztálynak, pénzt kért információiért. Később azonban intenzív hírszerző tevékenységet folytatott a csehszlovákok és a szövetségesek javára — minden ellenszolgáltatás nélkül¹.

Ezzel a nehézségekkel, botlásokkal, hibákkal teli korszakkal foglalkozó könyvekből megtudjuk, hogy az angolok, akik megkísérelték az összes ellenállási szervezetek harcánál összehangolását, a feladatait megbízott tisztjeik tájékozatlansága következtében a háború első éveiben alulmaradtak a náci SD (Sicherheitsdienst) és az Abwehr (kémelhárító szervezet) elnevezésű titkosszolgálataival szemben. Ezek a nyugati országok mellett erős központot építettek ki Délkelet-Európában is. Az „ötvennégyes“ 1940 márciusában hazánkra utalva jelentette: „...maga Canaris (az

¹ C. Amort—I. M. Jedlička magyarul is megjelent munkája: Az A—54-es titka. Budapest, 1966. Thümmel 1942-ben „bukott le“, senkit sem árult el a Gestapónak, a terezini börtönbe vitték, 1945. április 27-én, a Gestapo parancsára, kivégezték.

Abwehr főnöke) is ellátogatott (ti. Romániába), hogy kiépítse a felderítő szolgálat hálózatát, amelynek egyrészt a Szovjetunió, másrészt Nagy-Britannia befolyását kell ellensúlyoznia, és Romániát fokozatosan Németországhoz kell láncolnia... Az Abwehr III-Wi-Oel néven új osztályt szervezett Bukarestben, ennek feladata: a román hírszerző osztállyal együttműködve a ploiești-i és a címpinai olajmezők ellenőrzése. Itt ugyanis érezhető a külföldi hírszerző szolgálatok, különösen az IS (ti. Intelligence Service) befolyása...²

Londonban, 1940 júniusában megalakult az SOE (Special Operation Executive — Különleges akciókat végrehajtó ügynökök). Ennek vezetését Colin Gubbins ezredes vette át. Lassan fejlődött, tökéletesedett ez a szerv, amely a náci elfoglalta országokban később fokozatosan átvette a brit Intelligence Service és a MI (Military Intelligence) helyét, illetve szövetkezett velük. Ilyenképpen a titkos hírszerző szolgálatokat az európai országok legnagyobb részében Londonból irányították. Számos munka bizonyítja, hogy London és a különböző európai ellenállási mozgalmak között az együttműködés nem volt zökkenőmentes. M.R.D. Foot *SOE in France* című, 1964-ben megjelent könyvéről Passy ezredes a francia ellenállás kémszolgálatának egykori vezetője keserű szavakkal emlékezik meg: „Ez a könyv a felületeség mintaképe, pontatlanságok, okatlan támadások halmaza... M.R.D. Foot munkáját olvasva az az ember benyomása, hogy a brit hatalom, az angol fegyverek, titkosszolgálatok és a Royal Air Force nélkül nem létezett volna Francia Ellenállás...” (Le *Nouvel Observateur*, 1966. 83). Passy ezredes elismeri, hogy a francia hírszerző szolgálat újjáépítésében nagy szerepet játszott az angol kormány segítése, ugyanakkor a britek szemére hányja, hogy számos fontos, francia területen végrehajtott akcióról nem értesítették de Gaulle tábornokot és környezetét. „Ezek az akciók álltak azoknak a nézeteltéréseknek a középpontjában, amelyek a Szabad Franciák és London között szinte mindennaposak voltak...” — írja Passy.

Az 1941. október 10-én létrejött egyezmény értelmében de Gaulle megalakíthatta saját titkosszolgálatát (BCRA) André Dewavrin (Passy) vezetése alatt. Ez ugyan az SOE-nek volt alárendelve, de számos önálló műveletet hajtott végre³. William J. Donovan amerikai tábornok európai körútja után (1940. december) jól megszervezett hírszerző szolgálat megteremtését javasolta Roosevelt elnöknek. Megalakult hát az OSS (Office Strategic Services), amely 1949 óta a CIA nevet viseli, és amelynek kezdeti fogyatékoságai már 1942 novemberében, a szövetségesek afrikai partraszállása alkalmával kiütözköztek.

„Röviden: a szövetséges felderítő szolgálatok 1940—1941-ben felmérhetetlen értékű időt veszítettek. Megfelelő tapasztalatok és a hosszú távlatra szóló tervek hiánya, valamint a belső egyenetlenkedések a hálózat fő hibái ebben a korszakban”⁴. Gheysens ugyanakkor „váratlan partnerek megjelenésének” nevezi azt a segítséget, amit a szövetségesek egyes semleges országok részéről kaptak.

A semlegesek szerepe

Az 1940 márciusában Göteborgban lefolytatott titkos tanácskozások alkalmával a svéd hadsereg hírszerző osztályának vezetője informálta a találkozón részt vevő két angol ügynököt, hogy Svédország semleges marad, de, ami Angliát illeti, ez a semlegesség „jóakarató irányzatú lesz”⁵. 1939. szeptember 2-án a svájci hadsereg 400 000 katonája elfoglalta állásait a hegyek égbenyúló csúcsain. Ugyanakkor Guisan tábornok, a haderő főparancsnoka közölte a nagyhatalmakkal, hogy országa a legszigorúbb semlegesség álláspontjára helyezkedik. Véleménye szerint a „villámháborús” korszakban Svájc csak úgy őrizheti meg függetlenségét, ha jelőre megismeri a náci hadvezetés szándékait. Utasította a hadsereg hírszerző osztályát, szerezzen be minél több adatot a hitleristák haditerveire vonatkozóan. Ezek nagy része a szövetségesekhez került. Svájc magatartása ugyanis — ök maguk „aktív semlegességnek” nevezték — a Hitler-ellenes koalíció megsegítésében fejeződött ki.

² Amort—Jedlička i.m. 93—94.

³ Roger Gheysens: *Le véritable rôle de l'espionnage (A kémkedés igazi szerepe). Verviers, Belgium, 1964.*

⁴ Gheysens i.m. 166.

⁵ Norvégia közelgő inváziójáról a svédok értesítették az angol—francia hadvezetést, a svéd titkosszolgálat szervezte meg a neves dán fizikusnak, Niels Bohrnak a szökését, ugyanez a szolgálat juttatta el Londonba 1944 nyarán annak a V—2 kísérleti rakétának a maradványait, amely svéd területen robbant fel.

Kik a szembanálló kémerők a svájci államszövetség területén? Elsősorban a svájci kémizmolgát Roger Masson ezredes vezetése alatt. (Ennek a szervezetnek rendkívül bonyolult voltáról később lesz szó.) Az Intelligence Service, illetve ennek kémelhárító szervezete az MI5. 1942 novemberében megjelenik Bernben Allen Dulles, az amerikai OSS küldötte, a CIA jövendő főnöke, és nyilvánvalóan ott nyüzsgönek a náci kémek ezrei. Ugyanakkor a titkos háború színterül szolgáló Svájcban él egy szerény megjelenésü, meglehetősen rosszul öltözött férfi, aki 1934 óta Luzernben lakik: Rudolf Roessler. Ennek a különös embernek és az általa vezetett kémhálózatnak történetét írta meg két francia újságíró: Pierre Accoce és Pierre Quet.

Könyvük sok vitára adott alkalmat a nyugati sajtóban. A munkát magát Svájcban is visszatetszéssel fogadták, mert a szerzők, az 1939—1945 közötti eseményeket elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a háború alatt a hagyományos svájci semlegesség mítosza végérvényesen szétfoszlott. Ezzel a kérdéssel már eddig is több munka foglalkozott. Így például John Kimsche *Spying for Peace* (franciául: *Un général suisse contre Hitler*, Paris, 1962) címü munkája is. A szövetségi tanács már korábban megbízta Bonjour professzort, az ismert svájci történészt, készítsen jelentést az ország polgári és katonai hatóságainak a háború alatt tanúsított magatartásáról. A Bonjour-jelentést nem hozták nyilvánosságra. A svájci kormány ugyanis arra az álláspont a helyezkedik, hogy a hivatalos és magántulajdonban lévő irattárakat csak ötven évvel a szóban forgó események után nyitja meg a nyilvánosság számára. Így vált lehetővé, hogy egyes tanulmányok szerzői, ellenérvek híján, és a már kitaposott úton haladva, újabb, szerintük ismeretlen részleteket hozzanak napvilágra a háborúnak Svájcot érintő eseményeiből.

Most tegyük félre, egyelőre, a könyv körül forrósodó polémiát, és vegyük elő magát a munkát. Tehát Pierre Accoce és Pierre Quet: *La guerre a été gagnée en Suisse. L'affaire Roessler* (A háborút Svájcban nyerték meg. A Roessler-ügy. Paris, 1966)

Bizonyos Rudolf Roessler

Tizenegyen voltak barátok, végigharcolták az első világháborút, tizen katonák maradtak, Roessler polgári pályát választott, és amikor Hitler beült a kancellári székbe, feleségével együtt Svájcba emigrált. A „tizek“ Németországban maradtak és hűséget esküdtek a Führernek. Roessler Luzern egyik csendes utcájában kiadótt nyitott, Vita Nova Verlag volt a neve, és főleg a nemzetiszocializmust leleplező munkákat adott ki. Az információk Berlinből jöttek, mert a „tizek“ helyükön maradtak, és 1934-től kezdve rendszeresen tájékoztatták régi, frontharcos bajtársukat. 1939. május 23-án Hitler közli hadseregearancsnokaival, hogy még az év nyarán megtámadja Lengyelországot. „München után — mondja Hitler — vérontás nélkül nem érhetünk el újabb sikereket. Háború lesz tehát...“

„Május 30-án — olvassuk most már a francia újságírók könyvében — két polgáriruhás férfi érkezik Luzernbe. A civilek: Fritz T. és Rudolf G. tábornokok Roesslert keresik. »Eljött a vég!« — mondják — Hitler háborút akar, mi pedig nem akarjuk, hogy a náci-Németország megnyerje ezt a háborút... Minden fontos adatot megkapsz tőlünk, add el, ajándékozd oda őket, akinek akarod. De elsősorban a náci-cizmus legelkeseredettebb ellenségeinek...“ T. tábornok kis, darabokra szedett, rövid-hullámú rádiókészüléket hozott magával. A „tizek“ közül nyolcan olyan beosztásban vannak, ahova befutnak a Wehrmachtra vonatkozó összes titkos intézkedések. Roesslert egyik emigráns barátja, Christian Schneider tanítja meg a rádió kezelésére. (A *Der Spiegel* kétsége vonja azt, hogy Roessler és a „tizek“ között rádiókapcsolat létezett volna. Az információk valószínűleg olyan távbeszélő vonalon érkeztek, amelyekről Roessler partnerei tudták, hogy nem hallgatják le, vagy pedig Olaszország felé tartó futárok útján.) Roessler barátja, Xavier Schniepper, aki a svájci titkosszolgálatban dolgozott, összeköti Roesslert főnökével, Hans Hausamann őrnaggyal, aki a „Bureau H“ — fedőneve „Pilatus“ — elnevezésü hálózatot vezet. Főfeladata — Guisan tábornok elképzelése szerint — Németország megfigyelése. Hausamann közvetítésével jutnak el Roessler hírei Guisan tábornokhoz, onnan a svájci központi titkosszolgálathoz, tehát Roger Masson ezredeshez, és ennek jóvoltából — a szövetségesekhez. Később megalakul az NS-1 osztály (fedőneve „Rigi“), ennek főnöke dr. Max Waibel őrnagy. A Masson—Hausamann—Waibel szervezet a „Viking-vonal“ nevet kapta.

A „Viking-vonalon“ át információk tömege jutott el a nyugati vezérkarokig. E

jelentések sokoldalúsága kiderül Accoce és Quet könyvéből, ugyanakkor azonban a két szerző azt állítja, hogy amennyiben 1939—1940-ben Nyugaton komolyan veszik a Roessler-hálózat információit, akkor „a világháború képe másképpen alakul: Hitler még 1940-ben is lehetett volna győzni“. Ez könnyen megcáfolható állítás, hiszen nem egy, a történelem e szakaszával foglalkozó munka és maguk az egykori események bizonyítják, hogy a nyugati hatalmak — így elsősorban Nagy-Britannia a Chamberlain-kormány idején a „mindenáron megegyezni Hitlerrel“ jelszó nevében utolsó pillanatig elhanyagolták hadseregük korszerűsítését. Bár a hitlerista „ötödik hadoszlop“ Norvégiában, Hollandiában, majd Franciaországban beépített ügynökeinek nem kis szerepük volt az 1940. évi „Blitzkrieg“-ben, a csatákat lényegében a Wehrmacht katonai főlnye döntötte el.

Mégis nem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1940. májusi német támadást jelző információkat, bárhol is érkeztek azok, a nyugati vezérkarok nem vették komolyan. Így például — írja Accoce és Quet — J. G. Sas-t, a berlini holland katonai attasét svájci kollégája már 1940 márciusában értesítette: a németek el akarják foglalni Dániát. Sas azonnal közölte a hírt Kjölsen kapitánnyal, a dán attaséval, de a dán kormány nem törődött e jelentésekkel 1940. március 25-én hasonló utakon a norvég kormánynak is tudomására hozták a nációk „Weserübung“ nevű inváziós tervét. Hiába! 1940 május elsejétől kezdve a francia Deuxième Bureau, pontosabban Gauché és Rivet tábornokok továbbítják a francia kormányhoz és a vezérkarhoz Roessler adatait: a német tankhadosztályok Sedan környékén kísérlik meg az áttörést. Ennek ellenére a francia hadsereg Belgiumban várta a Wehrmacht támadását...

„A második világháború e tragikus epizódja is jellemzi az európai vezérkarok ellenszenvét a hírszerzőkkel szemben — írja Accoce és Quet. Kémeik, különleges küldetéssel megbízott katonák? — Ugyan! Inkább gyanús, bizalmat nem érdemlő személyek, akikkel nem ajánlatos érintkezni még akkor sem, ha mondjuk, ingyen szállítják nagyfotosszerű információikat.“

A Dora-hálózat

1940 júliusában Hitler közli vezérkarával, hogy meg fogja támadni a Szovjetuniót. A Roessler-hálózat útján érkező hír nagy megkönnyebbülést okoz Svájcban. A keleti háború tehermentesítheti a svájci határokat. A svájci kémszolgálat úgy véli, ennek a hírnek más jelentősége nincs is, ezért éppen arra készül, hogy valamelyik poros mappa mélyébe eltüntesse, amikor Roessler így szól Hausamannhoz: „Felhívom figyelmét, hogy az én életem és az általam képviselt személyek célja a náciizmus megsemmisítése. Mindenkít, aki e cél elérése végett a világot segíti, megsegítünk mi is.“ Hausamann erre azt válaszolja, hogy egyelőre még nincs orosz—német háború, és „különbön pedig mi sohasem fogunk érintkezni velük“.

Hitler 1940. december 18-án elfogadta az OTTO elnevezésű haditervet, amelyet ő „Barbarossa-tervnek“ keresztelt el. Nyolc nappal később Roessler hírszerző-karrierje leghosszabb jelentését veszi Berlinből. Elhatározza, hogy maga keres kapcsolatot a szovjet hírszerzőkkel. 1941 januárjában ebédre hívja barátját, Christian Schneidert, akiről tudja, hogy kommunista, és elmondja neki: birtokában van a „Barbarossa-terv“ másolata. Két hét múlva Schneider közli Roesslerrel: a szovjet hírszerző szolgálat központja Genfben működik. Roessler székhelye, Luzern és Genf közé két úgynevezett „rövidzárlatot“ kell beépíteni, azaz két olyan személyt, akik Roessler információit átadják a szovjet kémközpontnak. Ha a svájciak letartóztatnák őket vagy a nációk elrabolnák ezt a két személyt, elvben sem Genf, sem Luzern nem bukna le. Az első „rövidzárlat“ maga Schneider (fedőneve „Taylor“, átveszi a híreket Roesslertól és átadja őket Rachel Dübendorfernek („Sissi“), aki a BIT, a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal alkalmazottja. Roessler fedőneve „Lucy“ lesz. Ilyenképpen Roessler sohasem lép közvetlen kapcsolatba sem a szovjet hálózattal, sem annak főnökével. Ki ez a főnök?

Roessler — R. A. Hermes néven — figyelemre méltó tanulmányt írt a Wehrmacht katonai stratégiájáról (*Die Kriegsschauplätze und die Bedigungen der Kriegsführung* — A hadszínterek és a hadvezetés feltételei). Mivel könyvéhez bizonyos számú katonai térképre volt szüksége, Svájc legjobb térképészeti vállalatához, a genfi „Geo-Presse“-hez fordult. A cég igazgatója személyesen utazott Luzernbe, hogy Roesslerrel találkozzék, „aki nem is sejtette, hogy ez a zömök, hat nyelven beszélő férfi, aki könnyedén vetette papírra elképzeléseit, a svájci szovjet hírszerző szolgálat főnöke: Alexandre Rado...“ (Accoce és Quet i. m. 135).

A nyugati országokban megjelenő könyvek és folyóiratok különböző módon mutatták be dr. Radó Sándort, aki jelenleg Budapesten él, Kossuth-díjas egyetemi tanár, a földrajztudományok doktora, az Állami Földrajzi és Térképészeti Hivatal vezetője. Egyes szerzők mint „különleges kiképzéssel rendelkező, kiváló titkos ügynökről” beszélnek róla, mások azt is tudni vélik, hogy Radó milyen kémiskolákat végzett. Olyan ügynök tehát, aki „sok országot bejárt és a hírszerzésben gazdag tapasztalatokkal rendelkezik”.

Nekem dr. Radó Sándor 1967 őszén, találkozásunk alkalmával azt mondta, hogy mint régi és meggyőződéses kommunista, adott pillanatban azt a megbízást kapta, menjen Svájcba és építse ki a hitlerista Németország megfigyelésével foglalkozó hírszerző szolgálatot. „Ez volt a feladatom, és én minden lehetőt megtettem, hogy ezt a megbízást teljesítsem... Amennyiben egyszer megírom emlékezéseimet — folytatta Radó Sándor —, tisztázni szeretném ezeket a kérdéseket, és nagy szerepet szánok azon törekvések megcáfolásának is, amelyek egyes szerzők képviselnek, és amelyek, bár burkolt alakban, a náci imperialista katonai becsület ügynevezett rehabilitálását célozzák.”

Valóban! Winfried Martini a hamburgi *Die Weltben* közölt cikksorozatában hazaárulóknak bélyegzi a Roessler-hálózat tagjait, mondván, hogy: „A háborúban... a németek sorsszerűen egymásra voltak utalva, eltekintve attól, elfogadták-e, helyeselték-e a háborút és a rendszert, vagy sem.” Mások, a többi között az ismert müncheni történész dr. Wilhelm Ritter von Schramm, a zürichi *Weltwoche* és a bonni *Parlament* hasábjain felmenti a német tábornokokat az árulás vádjáról. Maga a *Der Spiegel*, annak a számának borítólapjára, amelyben a Roessler-kérdéssel foglalkozik (1967. 4.), ezt a sokatmondó, nagybetűs címet helyezte el: „Árulók a Führer főhadiszállásán”... Ugyanakkor azonban a *Der Spiegel* visszautasítja az ismert jobboldali lap, a *Deutsche National-Zeitung und Soldaten-Zeitung* ama kijelentését, miszerint „ez az árulás pecsételte meg a nagynémet vereséget”. Friedrich Rossbach ezredes, a hitleri nagyvezérkar volt tagja így ír a „tízokról”: „Katonai hatalmukat szabotálták, tehát hátulról döfték le a Reich harcosait...⁶ Az olvasó is észreveszi, hogy ez az állítás nem egyéb, mint a jobboldali „Dolchstoss-legenda” felélesztése. Hitler is azt állította, hogy 1918-ban a német hadsereg csak azért vesztette el a háborút, mert a forradalom orgyilkos módon „tört döftött a hátába...”.

De térjünk vissza a Dora-hálózatra, amelynek vezetője Radó Sándor, legjobb ügynöke talán Otto Pünter („Pakbo”), volt svájci újságíró. Az angol Alexander Foote („Jim”), aki mint Pünter is, a spanyol köztársasági hadseregben harcolt a fasiszták ellen, Lausanne-ban lakik és rádióadó-vevő készülékét egy írógépbe beépítve rejti el. A „Dora-hálózat” második adóállomása Genfben működik Edmond Hamel („Eduard”) rádiókereskedő lakásán, a harmadikat pedig — ugyancsak Genfben — Marguerite Bolli („Rosa”) pincérnő kezeli. A „Dora-hálózat” a „Geo-Presse” elnevezésű cég fedezete alatt dolgozik, mintegy ötven „hírforrást” használ fel, legtöbbször a hitleri Németország háborús készülődéseire vonatkozó információkat szállítja. A moszkvai központ, ahova az információk befutnak, „Centrum” néven szerepel, az onnan érkező válaszokat, utasításokat hozó táviratok alatt mindenkor a „Direktor” aláírás olvasható.

A „Centrum” bizalmatlanul fogadta Roessler („Lucy”) információit, és kezdetben kategorikusan vissza is utasította őket. Hasonló sorsra jutott a szovjet hírszerző csoport többi olyan információjára is, amely a Szovjetunió ellen készülő hitleri agresszióra vonatkozott. „Az első figyelmeztetés felderítők útján már 1940-ben megtörtént. Különbben az összes figyelmeztetéseket ugyanaz a sors érte: Sztálin egyszerűen nem vette figyelembe őket.”⁷ Ugyanez történt azokkal az információkkal is, amelyek már a támadás pontos idejét jelezték. 1941. május 20-án érkezik a „Centrumhoz” Sorge távirata, amely a távoli Tokióból figyelmeztet, hogy a Moszkva irányába induló támadást június 20-ára tervezik Berlinben. Sorge június 15-én a következő táviratot küldte Moszkvába: „A széles fronton kibontakozó támadást június 22-én hajnalban indítják meg.”

Igen érdekes az alábbi, a Dora-hálózat szerepére vonatkozó idézet. A német agresszió kezdetét feltűntető információ Roesslertől Radóhoz került, „... aki jelentést

⁶ *Zwischen Wehrmacht und Hitler. Hannover, 1950.*

⁷ *A. M. Nyekrics: Így történt ... 1941. június 22. Budapest, 1967.*

készített, ezt átadta a csoport rádiósának, Alexander Footenak. Meghagyta, hogy tekintettel a jelentés rendkívüli fontosságára, június 14-én két óra hosszat sugározza... Ivanov kapitány, a rejtjelmegfejtő szolgálat vezetője Moszkvában a távirat első részét félóra alatt megfejtette: »Dora a Direktornak via Taylor. A Szovjetunió megtámadásának napja június 22 hajnali 3,15«. Ivanov rögtön átadta a szöveget fölöttesének, majd folytatta a megfejtést. »Hitler két nappal ezelőtt határozott, a jelentés ma érkezett ide, svájci diplomáciai futár hozta, folytatni fogom 0130 Dora«. Ivanov fölöttese azonnal közölte a szöveget a »Direktorral«, akit a legfőbb vezérkar üléséről hívott ki. 48 órával később, Arwid Harnack, aki a szovjet ügynökök listáján »Coro« néven szerepelt, hasonló szövegű táviratot küldött Berlinből. Mindezek bizonyítják, hogy a szovjet felderítő szolgálat tökéletesen dolgozott, hiszen jóelőre jelezte, hogy országát meg fogják támadni...»⁸

Sajnos, amint az ma már köztudomású: „Ezeket az adatokat... Sztálin teljesen indokolatlanul alábecsülte vagy elvetette, mert nem hitt abban, hogy Németország 1941 júniusában megtámadja a Szovjetuniót... Mindez ahhoz a keserű következtetéshez vezet, hogy a háború kezdetén elszenvedett súlyos vereségek egyik oka a legfelsőbb politikai és katonai vezetőség által elkövetett hibákban keresendő“ — állapítja meg Andrej Grecsko marsall a *Novoje vremja* 1966. évi 25. számában.

A „Dora-hálózat“ a támadás pontos idejét közlő táviratokra semmiféle választ nem kapott. Ennek ellenére Alexander Foote mégis „rááll“ az ismert hullámhosszra, „valamilyen belső kényszert érez, hogy közelebb kerüljön Moszkvához... Hallgatja a semmit sem mondó fütyüléseket, az úrból érkező zajokat... Foote hirtelen felfigyel, a zajok jelekké változnak át, fülhallgatójában az ismert „két vonal—két pont“ jelzést hallja, ez a „Z“ betű, a Centrumban ülő kolléga így szokta kipróbálni gépét, „Z“ jelzéseket dob a világűrbe. Rövid szünet, azután az üzenet: „Az összes hálózatokhoz... Az összes hálózatokhoz... a fasiszta hordák megtámadták a dolgozók hazáját. Eljött a pillanat, amely arra kötelez, hogy minden erőnkel segítsük a Szovjetuniót ebben az élethalálküzdőlemben. Aláírás: Direktor.“ Újabb szünet, majd utána a jelzés: NDA... NDA — ez Foote hívójele. A „Centrum“ közli, hogy a „Lucy“-től érkező híreket ezentúl a VYRDO, azaz „rögtön továbbítandó“ kategóriába kell sorolni (Accoce és Quet i. m. 162—163).

1941. június 22-ike után nemegyszer előfordult, hogy a „Centrum“ a Dora-hálózatot át köszönetét fejezte ki „Lucy“-nek értékes információiért. Ugyanakkor sokszor megtörtént az is, hogy a „Centrum“ felhívta a hálózat figyelmét „Lucy“ adatainak pontatlanságára. Sok adat és tény caféjola Accoce és Quet azon állításait, miszerint, 1. „Lucy“ lett volna a szovjet hadvezetőség egyetlen hírforrása, 2. ezek a tudósítások „döntően befolyásolták a második világháború kimenetelét“. A könyv ugyanis azt bizonygatja, hogy Roessler Berlinből kapott értesülései meghatározó jelentőségűek voltak a hitlerista hadosztályok Sztálingrádnál elszenvedett veresége szempontjából, és hogy elsődlegesen ezek alapján hiúsították meg a Wehrmacht legutolsó, nagy keleti offenzíváját, 1943 nyarán Kurszknál.

„Vajon komolyan lehet-e venni P. Accoce és P. Quet ama állítását, hogy a Szovjet Hadsereg győzelme Paulus csapatai fölött kizárólag a hírszerzőknek köszönhető? — teszi fel a kérdést J—C Buhrer⁹. A *Der Spiegel* (már idézett cikkében) hozzászólja: „Akármilyen fontossággal bírt is Roessler hálózata a szovjet hadvezetés számára, a második világháborút nem ez a hálózat nyerte meg... az ellenfelek fölénye és a szovjet marsallok okos hadvezetése minden bizonnyal és minden árulás nélkül a III. Birodalom összeroppanásához vezetett volna.“ Ami pedig a kurszki offenzíva adatainak „elárulását“ illeti, a két újságíró tézisének védelmezői is akadtak. Így például dr. Paul Schmidt, Ribbentrop volt hivatali előadója, aki Paul Carell néven 1966-ban Frankfurtban *Verbrannte Erde* címen könyvet adott ki, ebben az „árulás“ és a kurszki német vereség közé egyenlőségi jelet tesz. A *Der Spiegel* csodálkozásait fejezi ki afölött, hogy Schmidt-Carell „figyelmen kívül hagyta a szovjet taktikai-százraföldi és légi-felderítés tevékenységét, valamint a német csapatok mögött portyázó partizánoktól szerzett értesüléseket“. Ezek alapján az „oroszok már hetek óta várták a német nagyoffenzívát, erős tankelhárító reteszt építettek ki, és ezt, amint az események is bebizonyították, sikerrel használták“.

⁸ Ladislav Farago: *War of Wits. Francia kiadása: Les secrets de l'espionnage. Paris, 1955. 178.*

⁹ *Le Monde*, 1966. június 22.

Kik voltak ezek a titokzatos emberek, akik Hitler főhadiszállásának kellős közepén úgyszólván pillanatok alatt tudtak meg minden titkot? Nemcsak a hadmozdulatokról voltak kitűnően értesülve, hanem például még arról is, hogy Paulus VI. hadserege benzinhányban szenved, és így nem tudja folytatni előrenyomulását a Volga felé. „Néhányan, csak kevesen ismerik nevüket... — írja Accoce és Quet. — Igen nagy veszélynek, megtorlásoknak tennők ki ma is ezeket az ellenállókat és családjukat, ha nevüket leírnók. Ezért csak kezdőbetűkkel fogjuk jelölni őket...“ Roessler 1958-ban meghalt. Fél évvel halála előtt barátja, Schnieper 18 éves fiának elárulta a tíz antifasiszta tiszt nevét. „Amikor már érett férfi leszel, és akik ma még élnek mind eltávoztak, közölheted a világgal ezt a névsort.“ Másfél évvel e beszélgetés után az ifjú Schniepert halálos autószerencsétlenség érte. Egyesek megkísérelték, hogy a két francia szerző könyvében szereplő kezdőbetűkkel spekuláljanak. Így okoskodta ki például Walter Görlitz történész, hogy Helmuth S. talán Stief altábornaggyal azonos, Rudolf G. esetleg Rudolf Gercke tábornok, a Wehrmacht volt szállításiügyi főnöke, Fritz pedig T. Thiele vezérezredes lehet... És így tovább. De ez a módszer sem vált be. Ekkor a találgatások áttértek a fedőnevek területére. Werther, Teddy, Olga, Stefan, Bill...

— *Egyesek — budapesti látogatásom alkalmából mondta Radó Sándor — abból kiindulva, hogy a hálózat emberei néha saját nevükhöz vagy lakóhelyükhöz hasonló fedőneveket viseltek (a luzerni Roessel = Lucy, Schneider = Taylor, azaz szabó, Radó = Dora), úgy vélték, hogy a Werther név mögött csakis dr. Wilhelm Schneidt kapitány húzódhat meg, hiszen értékes díszsertációt írt Goethe Az ifjú Werther keservei című munkájáról. Üres okoskodások, nevekkal való, minden alapot nélkülöző úzérkedés. E fedőnevek legnagyobb részét, miután Roesslerrel felvettük a kapcsolatot, én adtam teljesen önkényesen.*

Arra a kérdésemre, igaz-e az, amit bizonyos szerzők állítanak: a „Roessler-hálózat“ sok pénzt kapott információért? — Radó Sándor így felelt:

— Lucy nevetséges összegeket kapott. Azt, amit adott, nem lehetett pénzben felmérni. A hírszerzés piacán nem voltak az övéhez hasonló »árúk«, így azután egészen egyszerűen nem volt kurzusuk. Roessler kis kiadója sok pénzbe került, de ő ragaszkodott hozzá. A kis Svájcban, amely maga is háborús gondokkal küzdött, nem tudta elhelyezni könyveit. Nem, kérem, Roessler nem pénzért dolgozott, sem ő, sem informátorai. Nem voltak kommunisták, de meggyőződéses antifasiszták voltak.

„Aktív semlegesség“

A francia fegyverletétel után, 1940 júniusában, Berlin azt követelte a svájci kormánytól, szakítsa meg gazdasági kapcsolatait Londonnal. A szövetségi tanács — semlegességre való hivatkozással — elutasította ugyan ezt a követelést, de 1940 augusztusában gazdasági egyezményt írt alá a III. Birodalommal. Ezt az egyezményt Londonban úgy tekintették, mint Svájcnak a tengelyhatalmakhoz való csatlakozását, és ezért gazdasági blokad alá vették Svájcot. A kis ország tehát két malomkö között öröklődött. Nyersanyagot kapott a náciaktól, készárut szállított nekik és nemcsak a híres svájci sajtót, hanem gépeket, sőt fegyveralkatrészeket, műszereket és muníciót is... Ugyanakkor az 1940 novembere óta teljes sötétségbe borult svájci városok nemegyszer „véletlen“ folytán éppen akkor világosodnak ki, amikor feleltük húznak el a Németországot támadó angol bombázó kötelékek... Ez is az „aktív semlegességhez“ tartozott, akár az a tény, hogy Roger Masson ezredes szolgálata szemt hunyt a „Lucy-“ — és a „Dora“-hálózat tevékenysége fölött. Az SD és az Abwehr azonban jól tudta, hogy valahol Svájcban szovjet kémiszolgálat dolgozik, és ügynökök ezreit szabadította rá az alpesi országra. Masson ezredes kémelhárító szolgálata, a BUPÖ azonban rövid idő alatt 1500 német kémét (legnagyobb részük svájci állampolgár volt) juttatott börtönbe.

Walter Schellenberg, az SD vezetője többször ellátogatott Svájcba, egyszer pedig német területen találkozott Masson ezredessel. Mit kívánt Schellenberg? Náci méreteken számítva, igen keveset. Schellenbergnek magának is szüksége volt a svájci „piacra“. Ott akarta elhelyezni a vezénylete alatt gyártott hamis angol fonatokat. A hitleristák tehát kesztyűs kézzel bántak a semleges országgal. Különös je-

lenség, hiszen Svájc a Hitler leigázta Európa közepén feküdt. H. R. Kurz svájci történész 1961-ben a náci nagyvezérkar irattárában 1940. augusztus 26-áról keltezett dokumentumot fedezett fel. Ez volt a „Tannenbaum-terv“, amely a kis államszövetség lerohanásának hadműveleteit tartalmazta. Miért nem hajtották végre? „A náciak is jól tudták, hogy Svájc hagyományos semlegessége nagy tiszteletnek örvend a világban. Nem hagyhatták figyelmen kívül azt a számukra nézve veszélyes erkölcsi hatást, amit Svájc elfoglalása okozott volna.“¹⁰

A „Dora-hálózat“ 1943 őszéig zavarátalanul dolgozott. Ekkor — a *Der Spiegel* szerint — a svájci rendőrség, a BUPO szándéka ellenére „a szövetségi semlegesség dogmáját védelmezve... letartóztatta a hálózat tagjait. Foote, Dübendorfer, Böttcher, Schneider, Bolli és a Hamel-házaspár börtönbe kerül, Radó eltűnik...“. Accoce és Quet viszont azt állítják, hogy a letartóztatásokat Masson rendelte el. „Le kellett fognia a szovjet hálózatot, hogy megmenthesse a Roessler-hálózatot“. Roessler tehát szabadon marad és szorgalmasan szállítja adatait a „Bureau H“-nak. Fontos információk ezek, egyesek közülük a V-1 és V-2 rakétára vonatkoznak, amelyek valóban közvetlenül érdeklík Londont. Ezeket az adatokat „a nyugati szövetségesek, sajnos, nem részesítették kellő figyelemben... Az oroszok jóval éberebbek és intelligensebbek voltak...“. Az SD kopóinak figyelme adott pillanatban Roesslerre irányul. Német emigráns? Miért nem tagja a svájci nemzetiszocialista szervezetnek? A Reich ellensége? Masson ezredes 1944. május 9-én a lausanne-i börtönbe viteti Roesslert. „A tömlőc! Valóban ez az egyetlen olyan svájci hely, ahova az SD nem érhet el“ — írja Accoce és Quet. Ugyanazon év szeptemberében megnyílnak a börtönök kapui. A Nyugatról és Keletről előrenyomuló szövetséges hadseregek vasfogójában vergődő náci fenevad már nem jelent veszélyt Svájc számára.

A svájci lapok 1945-ben támadást indítottak Roger Masson ezredes ellen. Felszólították, magyarázza meg, miért volt a kelleténél szorosabb kapcsolatban náci „kollégájával“, Walter Schellenberggel. Masson természetesen hallgatott, és titkát végül is magával vitte a sírba. Amikor 1967. október 19-én 73 éves korában elhunyt, „...a svájci sajtó nagy része — ha elkésve is — hódolatát fejezte ki emléke előtt, de nem vetette fel a történelem eme szakaszának homályban maradt epizódjait. Úgy tűnik, ennek a zavaros korszaknak felderítéséhez még sok világosságra van szükség“ (*Le Monde*, 1967. október 21).

Valóban! A kémzolgálatok tevékenysége — ez érthető — a történelem legfeltűzőttebb titkai közé tartozik. A hírszerzők szerepével foglalkozó könyvek írói megtorpannak a „hét lakattal“ lezárt irattárak előtt, részben ezzel magyarázható, miért annyi ezekben a munkákban a találgatás, feltételezés, ellentmondás és — néha — a félrevezető szándék. Az állítás, hogy a „háborút Svájcban nyerték meg“, esetleg akaratlanul is vigaszt nyújthat a III. Birodalom nosztalgijában szenvedőknek, akik meg vannak győződve arról, hogy Németország vereségét az árulás okozta — egy-maga. Ez az állítás nem szorítja-e homályba azoknak a millióknak, nőeknek és férfiaknak, a szerepét, akik hozzájárultak Hitler legyőzéséhez? (J—C Buhner, *Le Monde*, 1966. augusztus 3). Hasonló következtetésekre jutnak az új Sorge-könyv szerzői is, akik azokat a munkákat bírálják, amelyekben „Sorge mint Moszkva egyetlen megmentője“ szerepel. „Ezek a túlzottan magasztalók, a »véletlenek« és teljesen szubjektív okok számlájára írják a fasiszták katonai terveinek összeomlását...“¹¹

A Der Spiegel véleménye szerint, a svájci kémközpont nagyobb jelentőségű volt a Szovjetunió számára, mint Richard Sorge, a neves tokiói hírszerző vagy a „Rote Kapelle“ — mutatom a lap 1967. január 16-i számát dr. Radó Sándornak.

— Ebben lehet valami — feleli. — Nem szabad elfelejtenünk, hogy Sorge távol, ellenséges területen, hadat viselő országban működött. Mi semleges államban dolgoztunk. Igaz, minden lépésünket figyelték, de amikor a náciak kiadatásunkat kérték, a svájci kormány megtagadta.

És a „Die Rote Kapelle“?

Hősökről szóló új mappát nyitott ki előttünk Gilles Perrault *L'orchestre rouge* — A vörös zenekar — című könyvében, (Paris, 1967). A dosszié azért új, mert egy, már ismert felderítő csoportról szóló, ismeretlen adatokat tár elénk.

¹⁰ *Novoje vremja*, 1961. 30.

¹¹ *Julius Mader — Gerhard Stuchlik — Horst Pehnert: Dr. Sorge funkt aus Tokyo. Berlin, 1966. 171—172.*

Pérrault, a többi között, felkutatta Franz Fortnert, aki 1941-ben az Abwehr vezetői közé tartozott. „Alacsony, zömök, rossz arcú, elefántszerű fülei lobognak, amikor a hasát rángatva, arditva nevet. Franz Fortner ma hetvenéves. Bizonyára mély benyomást hagyott azok emlékezetében, akiket ezelőtt húsz évvel kora hajnalban az ágyból kirángatott” — írja róla Pérrault. Ez a Fortner volt az — folytatja —, aki az első részt ütötte az európai szovjet kémhálózaton, amikor Brüsszelben lefogta az egyik »zongoristát« (rádióst). „Miért zongorista a rádiós? „Amint ön is tudja — meséli Fortner —, nálunk, az Abwehrről valamely kémszervezet a »zenekar« nevet viseli. (Megfigyelendő: a nyugdíjas Abwehr vezető ma is jelen időben beszél...) A főnököm azt javasolta: »Orosz zenekar« legyen a szovjet kémhálózat neve. Nem, mondtam neki, jobb lesz a »Vörös zenekar«. Így tehát a »Vörös zenekar« — *Die Rote Kapelle* — ezen a néven lépett be a történelembe, »mégpedig a főbejáraton« — jegyzi meg Pérrault. Mi, általában, az eddig megjelent adatok alapján „Coro- (vagy Corot-) csoport“-nak vagy „Harnack—Schulze-Boysen szervezet“-nek ismerjük. Tagjai között különböző társadalmi helyzetű és politikai pártállású emberek voltak, de valamennyit antifasiszta meggyőződése vezette a Szovjetunióval való szolidaritáshoz.

Greta Kuckhoff, azon kevesek egyike, akit a csoport lebukása után nem végeztek ki, a *Novoje vremja* 1965. évi 19. számában tiltakozik a „Die Rote Kapelle“ elnevezés ellen, mondván, ez a név azért vált közzismertté, mert maguk a volt pri-békek — így például Wilhelm Fricke vagy az egykori ügyész, Manfred Roeder tábornok — ezen a címen jelentették meg emlékezéseiket. Greta Kuckhoff, különben igen érdekes cikkében, úgy beszél a csoport tevékenységéről, mintha az csak a náci-propaganda ellen harcoló illegális szervezet lett volna. Pedig a „Harnack—Schulze-Boysen csoport“ elsősorban hírszerző hálózat volt, jóllehet még Hitler uralomra jutása előtt megalakult és nagyarányú antifasiszta tevékenységet fejtett ki az üzemekben és a hadseregben.

A berlini tagozat vezetője, Arwid Harnack, kétszeresen doktor (filozófiából és jogtudományból), amikor 1933-ban a birodalmi gazdaságügyi minisztériumban magas állást kapott, már meggyőződéses kommunista volt. Harro Schulze-Boysen főhadnagy a legrégebb német arisztokrata családok egyikéből származott. Tirpitz tengernagy unokaöccse volt, és amikor feleségül vette Philipp von Eulenburg herceg unokahúgát, esküvőjükön megjelent Göring is. A légierő minisztériumának külügyi osztályán dolgozott. Adam Kuckhoff író és felesége, Greta, Walter Husemann újságíró, Herbert Grasse nyomdász írták, illetve nyomtatták a röplapokat. Nyomdász volt Hans Coppi is, a szervezet vezető rádiósa, aki az információkat, mesterien változtatva hullámhosszát, továbbította a „Centrum“ felé. A szervezetnek dolgoztak — a többi között — Adolf Grimme, volt szociáldemokrata miniszter, Erwin Gherts, a Luftwaffe ezredese, Leo Skrypczynsky gyáros, Karl Behrens katonatiszt, az SA volt tagja, Horst Heilmann fiatal sorkatona, akit mint kiváló matematikust a vezérkar rejtjelrejtő osztályára helyeztek. Erika von Brockdorff bárónő, a birodalmi munkaügyi minisztérium munkatársa; egyébként az ő lakásáról adták le a „Centrum“-nak szóló táviratokat.

A Szovjetunió elleni támadás előestéjén az Abwehr és az SD ünnepélyesen biztosították Hitlert, hogy Németország területén nincs, nem lesz és nem is lehet szovjet felderítő szervezet. Itt kapcsolódik egybe, a világtűrbe dobott, a „Centrum“ felé igyekvő rádiótávíratok alakjában, a Dora-hálózat és a Rote Kapelle szervezet tevékenysége. A két csoport titkosadójának megjelenése, amelyeket a náci rádióelhárító szolgálata azonnal jelzett, a megfejthetetlen adások és a Moszkvából érkező, bizonyára, nyugtázó válaszcímek, nagy riadalmat keltettek a német vezérkarban. Hitler dührohamot kap, amikor az első jelentések az asztalára kerülnek. Hitler megbízta Himmlert — mint mondotta —, „...hogy ellenőrizze külföldi hírszerző szolgálatom (SD), a Gestapo Müller vezetete biztonsági szervei és Canaris kémelhárító szolgálata (Abwehr) közötti szoros együttműködést. Ezt a műveletet — amely a *Die Rote Kapelle* elnevezést kapta. — Heydrich hangolta össze“¹².

Gilles Pérrault könyvére visszatérve leszögezhetjük, hogy első ízben jelennek meg előttünk az „Orchestre rcuge“ igazi méretei. Megtudjuk, hogy a hálózat nemcsak Berlinből küldte felbecsülhetetlen értékű információit, hanem Párizsból, Amszterdamból és Brüsszelből is. Tehát valójában három központ működött, és ennek a hatalmas szervezetnek az élén mint „Nagy Főnök“ — így nevezi Pérrault —

¹² W. Schellenberg: *The Schellenberg Memoirs*. London, 1952. Francia kiadása: *Le chef du contreespionnage nazi parle*. Paris, 1957.

Leopold Trepper állt. A lengyel származású Trepper nevével a „vörös zenekar-ról“ eddig közölt dokumentumokban nem találkoztunk. Pérrault az első, aki felkutatta Trepper háború utáni lakhelyét — Leiba Domb néven él Lengyelországban — és elbeszélgetett vele. Pérrault azt írja, hogy Trepper, aki ez év februárjában lesz 64 éves, 1939-ben, majd 1940-ben Párizsban vezette a szovjet hálózatot, amely het-száz ügynökkel dolgozott és kapcsolatai kiterjedtek Dél-Amerikára is. Véleménye szerint Trepper hálózatának nincsen párja a kémkedés történetében. Leopold Trepper rangja „igazgató-rezidens“ volt, ami — írja Pérrault — azt jelenti, hogy ő felelt az összes, Nyugateurópában működő szovjet hírszerző szervezetek tevékenységéért. Mivel azonban sem Pérrault könyvében, sem egyebütt nem bukkantak fel nyomok arról, hogy a „vörös zenekar“ és a „Dora-hálózat“ között valamilyen kapcsolat létezett volna, ez a kérdés is a még megoldandó problémák közé sorolható. (Itt említeném meg, hogy Radó Sándor rangja is „igazgató-rezidens“ volt.)

Gheysens — anélkül, hogy Trepper nevét szóba hozná — megírja, hogy a szovjet hírszerzés 1937-ben, Brüsszelben *Símex* néven import-export vállalatot alapított. Ez a vállalat, párizsi fiókjával együtt Franciaország lerohanása után is fennmaradt.¹³ Pérrault kifejti, hogy ezeknek a vállalatoknak megalapítása Trepper ötlete volt, hiszen jól leplezték a hálózat tevékenységét. Sőt mi több, 1940 nyaratól kezdve a Símex építőanyagokat szállított a Wehrmachtnak és a Todt-szervezetnek. Így sikerült „saját hálózatának költségeit, közvetlenül és bőségesen a németekkel kötött üzletekből fedeznie“. Amikor Pérrault előadja véleményét, amely szerint „Sztálingrátót a Trepper vezette hálózat mentette meg“, sőt „egy kicsit“ Treppernek és munkatársainak köszönhető, hogy a III. Birodalmat legyőzték, a „Nagy Főnök“ így válaszol: „Egyetlen csatát, egyetlen háborút sem nyertek meg a kémhálózatok. Ezeket a harcosok nyerik meg, akik vérüket ontják. Sztálingrátót is azok a katonák mentették meg, akik életüket áldozták fel a város romjai között.“

Az Abwehr, az SD és a Gestapo, valamint a „Rote Kapelle“ közötti harc egyenlőtlen küzdelem volt, hiszen a náciak a legkorszerűbb rádióbemérő-berendezésekkel voltak felszerelve. Mindamellett a brüsszeli rádióost, akit elfogtak, halálra kínozhatták, mégsem beszélt, a rejtjelmegfejtő öngyilkos lett. Akadt azonban egy harmadik, akinek „jövoltából“ a kopók eljutottak az amszterdami, a párizsi és, valamivel később, a berlini csoporthoz. 1942 augusztusában kezdődnek el a letartóztatások — száztíz ember kerül a Gestapo karmai közé. Treppert Párizsban fogják el. Himmler meg akarja ismételni a hollandiai „Funkspielt“. Ez azt jelentené, hogy a lebukott hálózat tovább működik, mintha mi sem történt volna, felveszi a befutó információkat és cserébe hamis jelentéseket ad. Ilyen „Funkspielt“ rendeztek a náciak 1942 márciusában Hágában, ahol a hollandiai ellenállás rádiója, Lauwers, miután letartóztatták, belemert abba, hogy fenntartja kapcsolatait Londonnal. Ehhez hasonló „rádiójátékot“ akart rendezni Himmler Trepper segítségével is. Ő egyetértett a javaslattal, ugyanakkor azonban alkalmat keresett — és talált — arra, hogy a „Centrum“-ot a hálózat lebukásáról értesítse. Röviddel azután, a Gestapo éberségét kijátszva, megszökött.

Pérrault könyve sok feltételezést tartalmaz és számos olyan kérdést vet fel, amelyekre, ezt a szerző is bevallja, nem tudott választ adni. A második világháború hírszerzői történetének nagy könyvében még sok a fehér lap. Mindamellett egyre több a felszínre kerülő dokumentum, jóllehet egyes irattárakat még hétpecsétetes titokként kezelnek.

Aszódy János

¹³ Gheysens i. m. 164.